

HET WEERTER BOS

door J. H. H. DE HAAN (Weert)

— met foto's van de schrijver —

I. Geschiedenis van het Weerterbos en zijn omgeving

Een woord vooraf

Veel, zeer veel is er in de loop der eeuwen, aan het Weerterbos voorbijgegaan, vooral ook omdat het door zijn ligging en ondoordringbaarheid in vorige eeuwen van grote strategische betekenis is geweest.

Het Weerterbos is echter geen bos met machtige eeuwenoude bomen, doch een complex van naald- en loofbossen, van bomen en heesters, waar planten en dieren voldoende voedsel kunnen vinden voor hun bestaan en waar ze zich in stand kunnen houden.

Met kijker en camera heb ik het doen en laten in deze natuurlijke levensgemeenschap in de opeenvolging der seizoenen bestudeerd; in een serie artikelen zal ik iets over zijn geschiedenis, flora en fauna vertellen.

In 1970 werd een strook van 57 HA als eerste aanzet tot behoud van dit gebied door het Limburgs Landschap aangekocht.

Vroegere bewoners

Temidden van uitgestrekte heidevelden en een aansenschakeling van moerassen, vennen en zandverstuivingen, welke zich in noordelijke richting uitstrekken tot aan de ondoordringbare Peel, lag op 'n hoger gelegen zandvlakte de plaats Weert.

De uitgebreide begraafplaatsen in de vorm van urnenvelden, die in deze omgeving in de loop der jaren zijn blootgelegd en de vele stenen gebruiksvoorwerpen die hier gevonden zijn, wijzen erop dat reeds de neolithische mens zich in dit gevarieerde landschap thuis voelde. Oeros, zwijn, hert en vis boden hem een afwisselend menu. Van de vachten

werd kleding, van de huiden werden tenten vervaardigd, 'n gemakkelijk verplaatsbaar home.

De relictten uit de opeenvolgende culturen leveren het bewijs dat de primitieve nomadenvolken zich hier gedurende vele eeuwen hebben weten te handhaven tot aan de inval der Romeinen.

Foto 1

Huislook, Sempervivum tectorum L. afkomstig van een oude boerderij aan de rand van het Weerterbos.

Na de komst van Franken en Saksen valt er een uitbreiding van veeteelt en akkerbouw te constateren, er ontstaan dan vaste nederzettingen.

Tot voor honderd jaar werden de woonhutten en speciaal de onderkomens voor het vee uit heideplaggen opgebouwd. Ook werden er wel muren opgetrokken uit gevlochten takken die met klei besmeerd werden, terwijl de daken met stro en plaggen werden afgedekt. Het gebruik om huislook, *Sempervivum tectorum* L., een plaats op deze dakbedekking te geven was als afweer tegen blikseminslag bedoeld; de naam „donderblad” wijst hierop! Tevens zou de plant de macht bezitten om de bewo-

ners voor de cholera te vrijwaren. Karel de Grote (742-814) zou het planten van huislook op de daken der huizen bevolen hebben. Deze verplant is voor deze standplaats dan ook bij uitstek geschikt. Ze behoort tot de familie der Succulenten.

Het huislook op foto 1 stamt van een oeroude boerderij welke tot aan het begin van deze eeuw bij het Weerterbos was gelegen en waarop deze plant sinds mensenheugenis een groeiplaats had gevonden.

Vermoedelijk uit veiligheidsoverwegingen ging men de woningen in het landschap dicht bij elkaar groeperen, waaruit de kleinere gemeenschappen zijn ontstaan van boeren, die naast hoornvee soms over wel honderd stuks schapen beschikten. Ook het houden van bijen hoorde tot de gebruikelijke bezigheden; de bijenkorven werden gevlochten van stro dat met behulp van braamstengels werd verstevigd.

De gehuchten die zich zodoende geformeerd hebben staan nu nog bekend onder de oude benamingen zoals Laar, Heugten e.a.

De heren van Horne

De oudste geschiedschrijving van deze streken dateert uit het jaar 1062, toen het gebied van Weert en Nederweert in het bezit was van Markgraaf Otto van Thüringen en zijn echtgenote Adèle, dochter van Lambertus II, Graaf van Leuven.

Deze hadden toen, bij schriftelijke overeenkomst, hun in de Weerter omgeving gelegen bezittingen in ruil tegen andere goederen afgestaan aan het Kapittel van St. Servaas te Maastricht. Al spoedig droeg dit college de voogdij over dit nieuw verworven gebied op aan de Heren van Horne.

In de tweede helft van de dertiende eeuw hebben deze vervolgens dit gebied in eigendom verkregen. De „Publications” dl. XII 1875 pag. 443 e.v. maken melding van een op 23 februari 1482 ter gelegenheid van de „blyde inkomst” van Jacob II, Graaf van Horne, aan de inwoners van Weert en Nederweert ten aanzien van dit grondgebied geschonken of gewaarborgde rechten en vrijheden.

„Sy sullen oich alle gemeinden binnen der vorss. twee dinghenbencken gelegen, dat is die heide, weide, water ind land, broich, bosch ende brant mit des daeraen eleven mach, ten ewigen dagen toe gebruycken, gelyck sy alden herkommen enz.”

Volgens overlevering zouden de bewoners van Laar de heidevelden gelegen tussen Laar en het Weerterbos van de Graaf van Horne gekregen hebben als tegenprestatie voor het graven resp. uitdiepen van de grachten om het kasteel te Weert, en voor het verichten van andere hand- en spandiensten.

Valken en kraanvogels

In dezelfde hierboven geciteerde akte van privilege — evenals in menig ander geschrift uit vorige eeuwen — wordt melding gemaakt van de valkenjacht; over het uitoefenen van het jachtbedrijf in deze contreien, niet ver van Valkenswaard, is nog weinig gepubliceerd.

Reeds Karel de Grote heeft in 800 een wet uitgevaardigd, waarbij werd bepaald, dat ieder die een valk „bekwaam tot het vangen van kraanvogels”, steelt of doodt een even goed ex. moet teruggeven en bovendien een boete van zes denarii betalen moet; waaruit blijkt dat reeds destijds op ruime schaal het vluchtbedrijf werd uitgeoefend. (Dr. A. Swaen, De Valkerij in de Nederlanden).

Mogelijkerwijs dat de „hutten” die men in het Weerterbos nog aantreft, zoals de Maarheezer hutten, de Grashut en de hutten aan de Bolderdijk plaatsen zijn geweest, waar de valkeniers hun valken zijn gaan vangen. (L. Coveliers: Valkerij en Valkeniers van Arendonk). Er zijn echter nog andere meningen welke de aanduiding „hut” in verband brengen met smeltovens van ijzer uit ter plaatse in de bodem aanwezige oerlagen.

De geciteerde ordonnantie van Karel de Grote duidt erop dat de kraanvogels op hun trek naar het Zuiden en terug naar hun broedgebieden, reeds eeuwenlang de aandacht hebben getrokken.

Nergens in Nederland zijn de sporen daarvan zo duidelijk terug te vinden als juist in dit gebied.

Foto 2

In Duitsland weggevlogen jachtvalk. Slechtvalk ♀, Falco peregrinus Tunstall, welke op Laar een kip sloeg. Deze valkensoort werd vroeger op de heide in de buurt van Valkenswaard gevangen en door de valkeniers afgericht.

Tientallen malen heb ik zelf in de loop der jaren gezien hoe kraanvogels — meestal in grote trekken (van ± 100 ex.) of in enkele kleine trekken (van ± 30 ex.) — op hun traject over de Peel de heidevelden langs het Weerterbos hebben overvlogen. Dat beeld is de laatste halve eeuw nauwelijks veranderd; nog op 19 september 1971 volgde een troep van meer dan 100 stuks deze weg en vond een plaats om uit

te rusten in de oostelijk van Budel, op de grens van Limburg en Brabant gelegen Weerter Bergen. Aanduiding van de kraanvogeltrek ligt verankerd in o.a. de benaming van het kasteel Craenendonck, waarvan reeds in de geschiedenis rond 1200 sprake is. Dit kasteel is gelegen in het aangrenzende brabantse gebied langs het riviertje de Aa, tussen Maarheeze en Soerendonk.

In dit heidegebied liggen enkele plassen die namen dragen als Craenenbroek en de Kraanvennen. In de gemeentewapens van Soerendonk en Maarheeze staat de kraanvogel centraal, zie foto 3. Waar over het algemeen de adelaar, hert en leeuw de eer genieten als wapendier te worden opgevoerd is hier zeker de belangrijkheid van deze vogel in het in deze dorpen omringende landschap de aanleiding geweest tot deze uitverkiezing!

De afbeelding toont ons deze gemeente-wapens gebijtd in de gevel van het raadhuis van Maarheze. De heraldieke figuur in het wapen van Maarheze toont ons de kraanvogel rustend op de rechterpoot, terwijl de tenen van de linkerpoot een steen omklemmen. Hierdoor treedt hij als symbool van de waakzaamheid naar voren, zoals dit door een oude legende wordt bevestigd.

Foto 3

De Kraanvogel als wapendier in de wapens der Gemeenten Soerendonk en Maarheze.

De sage vermeldt, dat kraanvogels tijdens het voedsel zoeken een wachtpost uitzetten, die bij dreigend gevaar de troep alarmeert. Bij het intreden van een rustpauze houdt deze een steen met de tenen van zijn opgeheven poot omklemd. Mocht ook hij door slaap overmand worden, zo zal de vallende steen hem alsdan tot nieuwe waakzaamheid wekken. Ook in Hongarije komt dezelfde symbolische voorstelling in gemeente- en familiewapens voor.

Terreur door mens en dier

Het leven was tot diep in de 16de eeuw in zo'n dorpsgemeenschap alles behalve rustig.

Het was in die tijd dat Robert van Arenberg, die een bondgenoot van de Geldersen was, met zijn leger in Hamont in garnizoen lag en van daar uit deze omgeving terroriseerde. De Geldersen op hun beurt legerden zich toen op Craenendonk en trokken eveneens op roof uit naar het Weerter gebied. Ze brandden de aan de rand van het Weerterbos gelegen gehuchten Boshoven, Hushoven en Laar nagenoeg plat en stalen er paarden en goederen.

Doch de Weertenaren lieten zich ook niet onbetuigd en dreven de Gelderse benden tot in het Weerterbos terug, dat een pracht schuilgelegenheid bood. Daarvan profiteerden even hard de wolven, waarvan de eerste schriftelijke meldingen dateren uit 1517.

In de „Chroniek van de Heerlijkheid Weert” van A. J. Flament wordt vermeld dat Rutten Dries, die zes jonge wolven had gevangen 2 Hornse guldens kreeg en de drie gezellen, die met bussen des nachts „de oude wolf meenden te schieten” elk 12 stuivers, 3 oort.

In de Kronijk uit het Klooster Maria-Wijngaard te Weert is opgetekend hoe in 1563 „Vier mans bijeen hebben die wolven doot verbluft of gejaeght in den sneeuw, twee hebben zij geten ende twee laten liggen.”

Ook in 1637 ging men in het Weerterbos en het Weyfelterbroek op de wolvenjacht. Volgens opgave van de stadsarchivaris van Weert, de heer J. Henkens

komen in de stadsrekeningen van Weert uit die tijd meermalen betalingen voor, welke op het doden van wolven betrekking hebben: Rekening van de Stadsburgemeester Hendrik van Haelen, van 1 Nov. 1649-1 Nov. 1650; Rekening van den stadsburgemeester Jacob Peerbooms van 1 Nov. 1651 - 1 Nov. 1652.

17 november 1652 wist Jacob Bruyns in het Weerterbos vijf jonge wolven te bemachtigen. Hij bracht ze naar het stadhuis, waarvoor hij twaalf guldens mocht incasseren.

Er is herhaaldelijk afwisselend sprake van het voorkomen van wolven in het Weyfelterbroek en in het Weerterbos. Beide gebieden vormden voor deze dieren een vrijwel gelijk biotoop, waarin hoger gelegen droge bossen met natte gedeelten afwisselden, en van waaruit haast ongezien strooptochten op schaapskudden ondernomen konden worden.

De schapen waren voor de bevolking van deze streek toendertijd van groot belang. Ze voorzagen hen van vlees en wol, terwijl ook de stalmest evenals die van het hoornvee een belangrijke bijdrage leverde voor de grondverbetering.

Wol stond bijzonder hoog aangeschreven, het gilde van het Wolambacht in Weert dateerde al van 1378. Vooral in de winterdagen werd in huisvlijt wol tot garens verwerkt, waarbij het spinnewiel een onmisbaar werktuig vormde.

De oude boerderij gelegen op Laar, waarvan een foto op de omslag van dit nummer is gereproduceerd, wordt thans nog bewoond door een familie, die van oudsher het beroep van spinnewielmaker heeft uitgeoefend. Op een draaibank maakten ze de voor de omgeving zo noodzakelijke apparatuur en fabriceerden ze, tot vermaak der kinderen, draaitollen.

De wolspinnerij voerde tot de lakenweverij en deze kwam door het Wolambacht tot grote ontwikkeling. Het Weerter laken had een goede afzet en genoot een internationale reputatie.

Vandaar de gezamenlijke kudde-beveiliging tegen de roofzuchtige wolven: overdag waakten daarover de herders met hun honden, 's avonds werden de schapen in de grote plaggen schaapskooien aan de rand van de heide bijeengegreven.

Ondanks de intensieve achtervolging waaraan de wolven eeuwenlang in deze streken blootgesteld zijn geweest blijkt ook anderzijds wel hoe moeilijk het geweest is aan hun voorkomen hier voorgoed een einde te maken. Vermoedelijk kwamen steeds andere wolven uit de Ardennen weer naar hier.

Nog op de Tranchot-kaart Blad 31.1803-1820 vinden we in de Ospeler Peel ter hoogte van het tegenwoordige „ontvangstcentrum” in het Natuurreservaat „De Groote Peel” een „Wolfs val” vermeld; de betere bewapening van de negentiende eeuw heeft uiteindelijk toch tot een complete uitroeiing geleid.

Vogelwacht in de 17e eeuw

Interessant is het te vernemen, dat omtrent het jaar 1680 de Magistraat van Weert een wacht instelde van veertig jonggezellen om in de broedtijd de nesten der nachtegalen dag en nacht te bewaken.

„Naumann”, waarvan de eerste uitgave in 1797 tot stand kwam, vermeldt o.m. „In Holland wird, wie man sagt, der Raub einer Nachtigall oder dass Zerstoren ihrer Brut mit hundert Gulden bestraft.”, hetgeen dan toch wel voor die tijd een zeer zware boete was. Hoeveel moeite heeft men zich vroeger reeds getroost om het vangen van met uitroeiing bedreigde vogelsoorten tegen te gaan!

Schuilkerk in het Weerterbos

In mei 1649 vaardigden de Staten van Holland plakaten uit, volgens dewelke geen priesters meer in de Meyerij van 's Hertogenbosch mochten verblijven, noch er godsdienstoefeningen mochten houden.

Aangezien de grens van het Staats en Spaans gebied door het Weerterbos liep, riepen de Minderbroeders uit het Weerterklooster op de Bolderdijk de gelovigen van het aangrenzende brabantse gebied samen om daar in de open lucht de door hen te houden godsdienstoefeningen bij te wonen. Vanaf Pinksteren 1649 werd er iedere zondag ter plaatse de H. Mis gelezen en gepreikt.

Foto 4

Grenskerk-monument in het Weerterbos.

Weer en wind lieten zich echter geducht voelen en er werd dan ook ter plaatse een afdak gebouwd, waaraan later een schuur werd toegevoegd, die volgens de geschiedschrijving soms aan 1000 tot 2000 mensen toevlucht moest bieden. Het geheel bevond zich aan het einde van het Weerterbos, nabij het Kievitsven onder een oude eikenboom. Op 2 oude kaarten staat ongeveer ter plaatse waar deze schuurkerk moet hebben gestaan op een open plek in het bos een grote boom getekend met de aanduiding: „Arbre de Ruevack”. Mogelijk een baken ten dienste van reizenden? Deze toestand op religieus gebied heeft geruime tijd geduurd.

De weg van Someren naar de Bolderdijk heet nu nog de Kerkendijk. Om van Weert deze plaats te bereiken zochten de paters een kortere weg door het Weerterbos. De bewoners van Laar hebben toen daar een smal pad van enkele meters breed opgeworpen om hen droogvoets deze contreien te laten passeren; deze weg staat nog heden ten dage onder de naam van „Munnekenpad” bekend.

Ook midden in het Weerterbos bij de Grashut omtrent Huchten, werd in 1651 door en voor de gelovigen van Maarheze, Heugten, Leende en Heeze een schuilkerk gebouwd, die omgeven was door een drie

meter brede en twee meter diepe gracht. Vermoedelijk wel over een periode van dertig jaren, totdat in het aangrenzend brabantse gebied weer voldoende priesters aanwezig waren, werden daar godsdienstplechtigheden eveneens door de Minderbroeders gehouden. Ook daar herinneren nu nog voorkomende namen als „kerkedijk” en „oude kerkdijk” aan deze gebeurtenis.

Op 8 juli 1956 werd ter gedachtenis aan dit historisch gebeuren op de restanten van de fundamenteën van het oude kerkgebouw in het Weerterbos op plechtige wijze, als vermeld in de Maasgouw dl. 75 pag. 54 een monument onthuld, zoals we het er nu heden ten dage te midden van de uitgestrekte bossen kunnen aantreffen. (zie foto 4)

Grenspaal

Niet zo ver van deze „schuilkerk” verwijderd, ter plaatse waar in het Weerterbos de twee provincies, Noord Brabant en Limburg aan elkaar grenzen en waar vroeger de plaatsen Budel, Someren, Nederweert, Weert en Heugten samen kwamen staat een historische grenspaal aan de oevers van de Sterkselse Aa op de „oude Meulenstat” van Heugten, uniek van vorm en afmeting. (zie foto 5)

Volgens een oorkonde van 23 mei 1421 bericht de heer van Cranendonk dat Budel paalde aan „de oude Meulenstat” en krachtens dezelfde akte deed Budel van het gehele gebied langs het Weerterbos zijnde 106 HA afstand tegen een vergoeding van f 400,—. Winkelmolen beschrijft in zijn „Geschiedenis van Budel en Cranendonk” uitvoerig het wel en wee van deze streek. We zien daaruit o.m. dat in 1745 de bewuste stenen limietpaal door de magistraat van Weert werd vernieuwd.

In 1717 verklaarde de gemachtigde van de stadhouder van Peelland, de burgemeester en schepenen van Someren, de schout, burgemeester en schepenen van

Weert en Nederweert, mitsgaders die van Budel de grenspaal op de „oude Meulenstat” van Heugten te hebben doen voorzien van twee nieuwe banden en

Foto 5

Grenspaal op de „oude meulenstat” van Heugten in het Weerter Bos.
del. A. Glaudemans.

door de gerechtsboden te hebben doen bannen. Dat herhaalde zich nog eens in 1745. Toen was ook de magistraat van Maarheze, Soerendonk en Gastel erbij aanwezig, hetgeen wel de belangrijkheid van deze paal in die dagen onderstreept!